

Könyvismertetések, bírálatok.

II.

A „Székely Oklevéltár“ történetírási fontossága.

IV.

A székely őstörténet egyik homályos részét teszi a székely ispánság. E hivatal eredetéről, valamint arról is, hogy kitől vette a nép ezen intézményét, nincs a »Székely Oklevéltár«-ban adat; de nagybecsűek a hatáskörét, századok során át szenvedett változásait és e fő tisztelet viselt egyéneket illető itteni adatok.

Mint első székely ispán és IV. Béla bolgárországi hadjárataiban a székely hadak vezére Bogomér, Szoboszló fia van megnevezve, az 1235 előtti évekből, a kit neve szláv eredetűnek gyanított; utolsónak egy 1519-ki oklevél szerint (CCXLIV. sz.) Zápolya János, s az egész 284 év folyamában 43 székely ispán vagy alispán létezése van oklevélileg megállapítva. Kállay Ferencz Huszti, Benkő, Haner, Katona után 1220-ban kezdődőleg 1511-ig 41-ről emlékezik, de az adatokat csak megemlítve, míg e gyűjteményben mindenikről oklevél vagy oklevéltörődék tanúskodik, s ezek között Bogomér, Adorján, Mouus, Fogas, Tamás, István, Kanizsai, Maróthi, Csáky, Mácsai, Marczali, Vajdafi, valamenynyien oly székely ispánok vagy alispánok, a kiknek tiszteletviselősége oklevélileg ily hitelesen megállapítva még nem volt.

E tisztre nézve nevezetes tanúságok vannak e gyűjtemény okleveleiben. Egyik mindenekelőtt az, hogy ámbár az a székely nemzet legfőbb hivatala volt, olykor szláv és német eredetű,

többször magyarországi főrendű viselő ezen tisztelet, s törzsökös székelyek főispánok ritkán, hanem inkább alispánok voltak. Ebből az következik, hogy ez a királyság alatt már egy sarkalatos állambivatal, illetőleg méltóság volt, hasonló a nádori, országbírói, horvát báni, erdélyi vajdai hivatali méltósághoz, melyek valakire ruházásánál a korona inkább az állami köz-, mint a külön székely nemzeti érdekekre volt figyelemmel. Másik nevezetes tény az, hogy a székely ispánsági tisztek csak rövid időközönként viselték külön és önállóan, s az tartósabban és hosszabb időnkig az erdélyi vajdasággal és alvajdasággal s más főhivatalokkal volt egybekapcsolva. Harmadszor tanulságos az, hogy a főhivatalok ezen összekapcsolása az ispánság hatáskörét a mai történetkutatóknak annyira meghatározhatatlanná tette, mikép ezek a létező adatokból, a dolog természetét nézve, sejthetik ugyan, de bizonyosan nem tudhatják, hogy az illető ez vagy ama közeselekvényt melyik minőségében hajtotta végre? Úgy, hogy ha történetnyomozásunk a székely ispán és erdélyi vajda alig feltehető, de netelán létezett utasításai fölfedezéséhez nem juttat, a lelkiismeretes történetírónak még sokáig nagy nehézséggel jár a főhivatalok külön hatáskörét szabatosan körülírni és elválasztva meghatározni.

Megint egy másik nevezetes tudnivaló az, hogy a székely ispánoknak Beszterce város, Medgyes és Selyk város és Szék, Brassó, Szent-Lélek, Görgény, Radna, Töresvár királyi végvárok, Udvarhely és Várhely királyi várak, és Székelyszék, Solyomkö határszéli kisebb őrhelyek bizonyos időközökben alá voltak rendelve, a mi e viszonyt oly bonyolulttá teszi, hogy megértése s pragmaticai leírása szinte lehetetlen. Az olvasó meggyőződik erről, ha a székely ispánnak egyéb joghatóságai között, csak mintegy példaképen, Medgyes és Selyk székek, úgy Beszterce város fölötti hatóságát s azokhoz való jogviszonyát oklevélszerű összefüggésben vesszük vizsgálat alá.

E két nevezett szék a székely ispán hatósága alatt állott mintegy száz évig, akkor alóla kivétetvén, önálló municipiumná lett, s az ezért folyamodó medgyesiek igyekeztek a tényállást úgy adni elő, hogy ama létezett viszony nem jogszerű, hanem csak

tényleges felsőséggyakorlás volt. De a magyar állam azonkori szerkezete, a száz évi elismert gyakorlat ezzel ellenkezőt látszik mutatni, valamint I. Károly királynak az önállósításra nézve kezdeményezett, de végrehajthatlan maradt intézkedése is. Gyűjteményünk adatai szerint mint első székely ispánnak, a ki egyszersmind Medgyes és Selyk székek ispánja is volt, László, Laczk fia (XXXVII. oklevél) említettik: míg Medgyes város történetében ¹⁾ a székely ispán hatóságának itteni kezdete a XIV-ik század elejére van téve. Mintegy százévi küzdelem és tusakodás után sikerült a Medgyes és Selyk-széki szászoknak — írja ezen történetíró — végre 1402-ben Zsigmond király alatt magukat az erdélyi vajdák és székely ispánok törvényhatósága alól kiszabadítani, a hová körülbelül a XIV. század kezdetén az erőszakos László erdélyi vajda által jutottak volt. Ezen állítás I. Károly egy 1315-diki oklevelére van alapítva, melyben: „a király elé járulván Ecseli András, Koncz Péter és Musnai Herbord hű szászok, a medgyesi, selyki, berethalmi és más, ezekhez tartozó községek nevében, és szabadságaikat elérjesztvén, nemcsak egyszer és kétszer, de többször keservesen panaszták, hogy ők hajdan az ő szent királyelődeitől, Magyarország méltóságos királyaitól a szebeni szász közönségnek engedett szabadságokkal egyenlő kedvezményekkel éltek, de László egykori erdélyi vajda, erőszakos ténynyel és hatalmaskodással őket a szebeni szász közönségtől elszakította és elfoglaltatta, s utoljára annak fia, László, szintén erdélyi vajda, szabadságaik ellenére mai napig elfoglalva tartotta: annakokáért alázatos esedezéssel kérték a királyt, hogy őket hajdani szabadságaikba állítaná vissza, kapesolná őket a szebeni szász közönséghez, a melylyel elébb is egyek voltak.“ ²⁾ A király e kérés következtében a panaszló medgyesi és selyki, berethalmi és hozzájuk tartozó szászoknak régi szabadsági kiváltságát visszaadván, őket bárkitől, a ki őket törvénytelenül elfoglalva tartja, elvonván, a Szeben-községi szászokkal egyesíttetni határozta. De a királyi elhatározás csak papiroson maradt; a tény — a Medgyes- és

¹⁾ Umrissе zur Geschichte der Stadt Mediasch.

²⁾ Umrissе 9. 1. stb.

Selyk-széki szászoknak a székely ispánok alatt maradása — annak életbe nem léptetését s nézetem szerint azt bizonyítja, hogy a székely ispán hatósága Medgyes- és Selyk-székek fölött oly alapon nyugodott, melynek megváltoztatására nézve I. Károly hihetően a szászok egyoldalú előterjesztése következtében intézkedett, de azt végrehajtatni nem kívánta. Ez önállósítás — mint fentebb érintve volt — csak 1402-ben történt meg, a midőn (lásd a LXXVIII. oklevélben) Zsigmond király Medgyes és Selykszékek közsékeit azon okból, mert neki gyakran kedvét keresni igyekeztek, s mert elgondolta, hogy azok egyébiránt is az ő más erdélyi szászainak szomszédságában laknak, s méltányos, hogy azok módja, törvényei és szokásai szerint éljenek: ez okból a nevezett szászokats Medgyes- és Selykszékek egész közönségét a mostani és ezután következő székely ispánok bírósága, kormányzása és hatósága alól kivévén, megengedte, hogy jövendőben, mint hajdanta is, a maguk kebeléből válaszsának ispánt vagy bírót, s minden ügyeiket a többi hét szász szék módja, törvényei és szokása szerint intézzék el.

Besztercze is így volt hosszasan a székely ispán hatósága alatt.

Oklevéltárunkban az első ezt tanusító adat 1334-ben kelt (l. XXXIII. sz. a.), mely szerint László vagy Laczk mester székely ispán, egyszersmind besztercei ispán is, a kinek a király Hennul besztercei polgárt, védelmébe ajánlá. Az ispán őt sárdi birtokába beiktatta, egy másik birtokában pedig a jáádi szászok ellenében oltalmazta. A székely ispánok közül még besztercei ispán volt 1334-ben Endre (XL. sz. oklevél), 1441-ben Lossonezi Dezső és Bánff István (CXIX. sz. oklevél); 1453-ban Hunyadi János már mint Besztercze város örökös ispánja jön elő, a mi a székely ispán hatáskörének megszűnését mutatja, de mutatja ezt különösen Magyarország kormányzójának Besztercze város javára ugyanazon évben kiadott kiváltságlevele (l. a CXXXVIII. sz. oklevelet), melyben egyebek közt rendelte a városnak és tartozandóságainak, hogy azon 60 márka ezüstöt, melyet azelőtt a székely ispánnak fizettek, ezentúl neki mint besz-

terezei örökös grófnak fizessék azon időben és módon, a mint ez a székely ispánok idejében gyakorlatban volt.

Önállóvá lett időteltével Brassó, más hatóság alá jutottak Görgény, Töresvár és Radna, lerontották Székelynéz és Sólyomkő őrtoronyokat, eladományoztattak vagy bekebelezettek Szent-Lélek, Várhegy és Udvarhely vára, mint ezekről az Oklevélár következő kötetében kétségkívül lesz emlékezet.

V.

A székely őstörténetnek megint egy másik nevezetes ágát képezik a nemzeti önkormányzat, biráskodás és birtoklás.

Azon tényeket, hogy a Székelyföld népe székenként több vagy kevesebb nemre, s a nemek szintén több vagy kevesebb ágra voltak osztva, p. o. Marosszék, Aranyosszék, Kászsónszék hat nemre, Kézdi-Szék Zsigmond király alatt ötre stb., hogy legfőbb hivatalaik voltak a hadnagyság és bíróság, a mikből a nemzeti fejedelmek alatt a kapitányság és királybíróság lett, hogy amaz őskori hivatalokat nem lehetett örökölni, hanem személyhez voltak kötve s nemek- és áganként oszlottak el érdem és birtok arányában, hogy a hivatalok időszakonként változtak, de mint birtokhoz kötöttek, azzal eladhatók is voltak: a gyűjtemény számos adatai tanúsítják. A CXCIX. sz. oklevél szerint 1486-ban Báthory István vajda és székely ispán, több nemesekből és előkelő székelyekből Kolozsvárott összeállított törvényt széken, a szent-györgyi Medgyes György és leánytestvérei között szent-györgyi Medgyes Balázs mint nagyapa székely örökségei és azok után járó tisztségek jövedelme iránt, utóbbiak mint abból kizárt követelők által, indított keresetben, a törvényték a székely törvények tartása szerint azt ítélte, hogy a közös nagyapa minden örökségéből s az őt illető hivatalokból és tisztségekből vagy azok jövedelméből valamennyi leánytestvér osztozzék; ellenben a szent-györgyi Barnabás leány testvérei követelésére nézve úgy ítélte, hogy ezeket illetőleg csak a György és leány testvérei, valamint örökösök holtá után nyilják meg az örökösödés joga. A CCXIV. oklevél szerint 1498-ban marosszéki Pócsfalvi Benedek Telegdi István erdélyi vajda előtt, sürgős szükségétől kényszerítve, Marosszéken a Medgyes-nemben Kürfl ágon általa birt egy

primipilatust, a nép nyelvén szólva lófőséget minden székely örökségével, székely jogaival s általában ezen lófőségi tiszthez eleitől fogva jog szerint tartozó minden névvel nevezendő hasznot, t. i. jövedelmet és járandóságot ötven arany forintért eladott nagyfalusi Apafi Lénártnak. A CCXVI. oklevél szerint 1499-ben kibédi Dózsa Mihály Baresay Gáspárt, az erdélyi vajda és székely ispán alatt néhány erdélyi nemesből és előkelő székelyekből Segesvártt összeállított törvényszék előtt, perrel támadván meg azért, hogy az Kibéd és Szent-Lőrincz nevű maros-zéki falukban Örlöcz-nemben Szováth-ágon levő és Siklósi Péter görgényi várnagy, Máté királyi főlovászmester és Szent-Imre királyi birtok polgárainak bírāja és esküdtszeje által megítélt egy lófőség — primipilatus — harmadrészét minden hasznaival és tartozandóságaival együtt nem akarja birtokába adni: a vajda és törvényszék új tárgyalás alá vette ezen ügyet, kihallgatta a felek szószólóit s az ország jelenvolt minden nemesi és előkelő székelyei egyező véleménye alapján megítélte, hogy a követelt örökségi harmadrész Dózsa Mihálynak és örökösének adásék, minden tartozandóságaival, erdeivel, méheivel stb. s egyúttal ennek a Baresay javaiból elégtétel útján kiszakítását s a nyertes birtokába adását a nevezett görgényi várnagnak és a maros-zéki királybírónak megparancsolta. A XV. század végéről való egy kelet nélküli, de illetékes tanútól származó bizonyítási oklevélből (CCXVIII. sz. a.) az tetszik ki, hogy az aranyosszéki székelység is, mint Marossszék, hat nemre volt oszolva¹⁾, valamint egy másik, XVI. század közepén kelt s Kászonsszéknek Csikszéktől különválását illető emlékiratból (CCXIX. sz.) Kászonsszék székely népére nézve is ez tűnik ki. »Immár Lázár Bálint — a szék önállósága kieszközölője — kezd eljárni a tisztékben, mint a föld népe neki adta volt; az közben meghal, nem járhat mind a hat nemnek tisztiben el (azaz nem élt oly soká, hogy mind a hat nem után őt megillető szolgálati jogával élhessen), hanem a fia Lázár András tölti ki. Mikor kitelik, mondnak a föld népei: Uram, immár az H a l o m n e m b e álljon kegyelmed.

¹⁾ Erdélyi Történelmi Adatok, Kolozsv. I. köt. MDCCCLV. 258 — 261. lapok közé kötött melléklet.

Mondnak az Halom nembeliek : Nem igazság az, hogy nekünk ő kegyelmét osztó társuladjátok, és a több nembeliek épen megmaradnak ; mert Lázár Bálint mindnyájatokért fáradozt, költött. Végre úgy végeznek, úgy legyen, hogy egy esztendőben a Lázár Bálint maradéki bírák legyenek, és az másik esztendőben se bírák, se hadnagyok, hanem ismét az harmadik esztendőben hadnagyok legyenek.«

Sepsi szék székelysége Zsigmond király korában öt nemre volt osztva. Erre nézve is az Oklevéltár közöl egy érdekes adatot, Kézdi-Vásárhelynek 1427-ben adott kiváltságlevelét. »Panaszosan hozzák fel előttünk — így szól a király — Thorjavására nevű mezővárosunk polgárai és lakói, hogy ti, Kézdi szék öregei és egyeteme ezen mi városunkat a ti közöttetek való szokás szerént öt nemre osztottátok« stb. (CII. sz.) Egy 1508-ban kelt oklevél szerint (CCXXIX sz.) Székely Ferencz Marossszéken levő Kisfalud helységet és minden más székely örökségét ú. m. Medgyes-nemben Dudor-ágon egy, viszont Medgyes-nemben Kürth-ágon másik, nemkülönben Halom-nemben Názán-ágon egy harmadik, együtt három székely örökséget azaz lófőséget a király megegyezésével, a királyi joggal együtt eladta Szárhegyi Lázár Andrásnak ezer aranyforintért.

Meg kell jegyezmem, hogy mind a királyi joguak, mind az örökségnek mindkét nemre kiterjesztése a cancellárnak a székely joggal való ismeretlenségét mutatja ; az első a Székelyföldön nem létezett, az utósóra nézve pedig a székely ősjogban megmásíthatlan intézkedés foglaltatik, mire fentebb példát idéztem s a mire még lejjebb is visszatérek.

JAKAB ELEK.